

Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi

2026, 9(10): 645-657.

<https://doi.org/10.26677/TR1010.2026.1697>

ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Kırgızistan'daki Karadeniz Türklerinin Dil Özellikleri: Ses ve Şekil Bilgisi Açısından Bir Değerlendirme*

Öğr Gör. Dr. Eda BİNDAS DOĞDU, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Bişkek, Kırgızistan, e-posta: eda.bindas@manas.edu.kg
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-9487-7381>

Doç. Dr. Taalaybek ABDİYEV, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Bişkek, Kırgızistan, e-posta: taalay.abдиеv@manas.edu.kg
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8836-3660>

Öz

Kırgızistan'da yaşayan Karadeniz Türkleri, 1944 yılında Sovyetler Birliği'nin sürgün politikaları sonucunda Batum ve çevresinden Orta Asya'ya yerleştirilen Türk topluluklarından biridir. Aradan geçen yaklaşık seksen yıllık sürece rağmen bu topluluğun konuşma dili, hem tarihî Karadeniz ağızlarının birçok özelliğini korumuş hem de Kırgızca ile Rusçanın etkisi altında yeni dilsel özellikler geliştirmiştir. Bu çalışma, Kırgızistan'ın Oş ili Kökcar köyünde yaşayan Karadeniz Türklerinin konuşma dilini ses bilgisi ve şekil bilgisi bakımından değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın verileri saha çalışması kapsamında elli kaynak kişiden derlenen konuşma kayıtlarından oluşmaktadır. Veriler Türk Dil Kurumu transkripsiyon sistemi esas alınarak yazıya aktarılmış ve betimsel yöntemle incelenmiştir. İnceleme sonucunda ağızda uzun ünlüler, ikincil ünlü uzunlukları, ses düşmeleri, tonlulaşma, tonsuzlaşma ve hece kaynaşmaları gibi fonetik özelliklerin yoğun biçimde korunduğu belirlenmiştir. Şekil bilgisi bakımından ise isim ve fiil çekimlerinde Türkiye Türkçesiyle ortaklıkların yanında, özellikle şimdiki zaman ekleri, şahıs ekleri ve bazı çekim eklerinde bölgesel farklılıklar tespit edilmiştir. Çalışma, Karadeniz Türklerinin uzun süre farklı dil çevresinde yaşamalarına rağmen ağız özelliklerini önemli ölçüde koruduklarını göstermekte; dil ile kültürel kimlik arasındaki güçlü ilişkiyi ortaya koymaktadır.

* Bu çalışma Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türkoloji Anabilim Dalı öğretim üyesi Doç. Dr. Taalaybek Abdiev danışmanlığında yürütülen ve Eda Bindas Doğdu tarafından 12.05.2026 tarihinde savunulan 'Kırgızistan'daki Karadeniz Türklerinin Dili (fonetik-leksikolojik-gramer) adlı doktora tezinden türetilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Karadeniz Türkleri, Kırgızistan, Ağız Araştırmaları, Ses Bilgisi, Şekil Bilgisi
Makale Gönderme Tarihi: 07.07.2026

Makale Kabul Tarihi: 03.10.2026

Önerilen Atıf:

Bindas Doğdu, E. ve Abdiev, T. (2026). Kırgızistan'daki Karadeniz Türklerinin Dil Özellikleri: Ses ve Şekil Bilgisi Açısından Bir Değerlendirme, *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 9(10): 645-657.

Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences

2026, 9(10): 645-657. <https://doi.org/10.26677/TR1010.2026.1697>

ISSN: 2667-422X Dergi web sayfası: www.sobibder.org

RESEARCH PAPER

Linguistic Characteristics of Black Sea Turks in Kyrgyzstan: An Assessment in Terms of Phonology and Morphology

Dr. Eda BİNDAŞ DOĞDU, Kyrgyzstan-Türkiye Manas University, School of Foreign Languages,
Bişkek, Kırgızistan, e-mail: eda.bindas@manas.edu.kg

ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-9487-7381>

Associate Prof. Dr. Taalaybek ABDİYEYEV, Kyrgyzstan-Türkiye Manas University, Faculty of
Literature, Bişkek, Kırgızistan, e-mail: taalay.abdiyev@manas.edu.kg

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8836-3660>

Abstract

The Black Sea Turks living in Kyrgyzstan constitute one of the Turkish communities deported from Batumi and its surrounding region to Central Asia during the Soviet deportations of 1944. Despite approximately eighty years of residence in a multilingual environment, this community has preserved many features of the historical Black Sea dialects while simultaneously developing new linguistic characteristics through contact with Kyrgyz and Russian. This study examines the phonological and morphological characteristics of the speech of the Black Sea Turks living in Kökcar village of Osh Province, Kyrgyzstan. The research is based on spoken language data collected from fifty informants through fieldwork. The recordings were transcribed according to the transcription system of the Turkish Language Association and analysed using a descriptive linguistic approach. The findings reveal that vowel length, secondary vowel lengthening, consonant loss, voicing, devoicing and syllable contraction remain productive phonological features of the dialect. Morphological analysis indicates that although the dialect largely preserves the grammatical structure of Türkiye Turkish, it also displays distinctive regional characteristics, particularly in present tense markers, personal suffixes and nominal inflections. The study demonstrates that the language of the Black Sea Turks has maintained its structural integrity despite prolonged language contact and migration, thereby providing significant evidence for the preservation of linguistic identity in diaspora communities.

Keywords: Black Sea Turks, Kyrgyzstan, Dialectology, Phonology, Morphology.

Received: 07.07.2026

Accepted: 03.10.2026

Suggested Citation:

Bindaş Doğdu, E. and Abdiyev, T. (2026). Linguistic Characteristics of Black Sea Turks in Kyrgyzstan: An Assessment in Terms of Phonology and Morphology, *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 9(10): 645-657.

GİRİŞ

Diller, tarih boyunca göç, sürgün, savaş ve nüfus hareketleri gibi toplumsal olaylardan doğrudan etkilenmiştir (Aksan, 2000; Weinreich, 1953). Bir topluluğun yaşadığı coğrafyanın değişmesi yalnızca yaşam biçimini değil, konuştuğu dili de çeşitli yönlerden değiştirmektedir (Fishman, 1991). Bununla birlikte bazı topluluklar, uzun yıllar farklı dil çevrelerinde yaşamalarına rağmen ana dillerinin temel özelliklerini koruyabilmektedir. Bu durum, dil ile toplumsal kimlik arasındaki ilişkinin en önemli göstergelerinden biridir (Fishman, 1991).

1944 yılında Sovyetler Birliği tarafından gerçekleştirilen zorunlu nüfus hareketleri sonucunda Rize'den Batum'a gitmiş olan Karadeniz Türklerinin önemli bir bölümü Orta Asya'nın çeşitli bölgelerine sürgün edilmiştir. Bu topluluklardan biri de günümüzde Kırgızistan'ın Oş ili Kökcar köyünde yaşamaktadır. Yaklaşık seksen yıldır Kırgızca ve Rusçanın hâkim olduğu çok dilli bir çevrede yaşamalarına rağmen Karadeniz Türkleri, gündelik iletişimde kendi ağız özelliklerini önemli ölçüde korumayı başarmıştır. Bu durum, söz konusu topluluğun dilinin Türk lehçeleri ve Anadolu ağızları açısından incelenmesini gerekli kılmaktadır.

Türkiye'de Anadolu ağızları üzerine çok sayıda araştırma bulunmasına karşın, Kırgızistan'da yaşayan Karadeniz Türklerinin dili üzerine yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu nedenle çalışma yalnızca yeni dil verileri sunmakla kalmamakta, aynı zamanda sürgün ve göç süreçlerinin ağızların korunması üzerindeki etkisini de ortaya koymaktadır. Araştırma, dil teması, ağız bilimi ve Türk dili tarihi açısından özgün veriler sağlamaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, Kırgızistan'da yaşayan Karadeniz Türklerinin konuşma dilini ses bilgisi ve şekil bilgisi bakımından incelemek, tespit edilen dil özelliklerini Türkiye Türkçesi ve Kuzeydoğu Anadolu ağızlarıyla karşılaştırmak ve uzun süreli dil temasının ağız üzerindeki etkilerini değerlendirmektir.

LİTERATÜR TARAMASI

Türk dili araştırmalarında ağızlar, dilin tarihî süreç içerisindeki değişim ve dönüşümünü, bünyesinde koruduğu arkaik unsurları ve çevre dillerle girdiği temasların izlerini takip edebilmek açısından en zengin kaynak alanlarından birini oluşturmaktadır. Türkiye'de Anadolu ağızları üzerine yapılan derleme ve inceleme çalışmaları Cumhuriyet döneminden itibaren ivme kazanmış; özellikle Zeynep Korkmaz (1994), Leyla Karahan (1996) ve Ahmet Buran (2008) gibi araştırmacıların çalışmalarıyla Anadolu ağızlarının fonetik, morfolojik ve leksik özellikleri sistemli bir sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Leyla Karahan'ın (1996) Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması başlıklı temel yapıtında, Anadolu ağızları üç ana gruba (Doğu, Batı, Kuzeydoğu) ayrılmış; Trabzon, Rize ve Artvin illerini kapsayan Kuzeydoğu grubu ağızları kendilerine özgü karakteristik ses ve şekil bilgisi parametreleriyle tanımlanmıştır.

Kuzeydoğu Anadolu / Karadeniz ağızları, Türk dilinin hem tarihî gramer özellikleri bakımından eski katmanları bünyesinde barındırması hem de bölgedeki farklı komşu dillerle (Rumca, Gürcüce, Ermenice vb.) girdiği temaslar sonucunda özgün dilsel yapılar geliştirmesi nedeniyle Türk dialektolojisinde özel bir konuma sahiptir. Bu ağız grubunda görülen kapalı /e/ (è), ara ünlüler, ikincil ünlü uzunlukları, ünsüz düşmeleri (özellikle /ğ/, /h/, /y/, /k/ erimleri) ve şimdiki zaman eki olarak -yor yerine -i, -yir, -yer gibi tarihî/bölgesel ek varyantlarının kullanılması, alanın araştırmacıları tarafından sıklıkla vurgulanan temel fonetik ve morfolojik niteliklerdir.

Diğer taraftan, dil teması (language contact), göç ve sürgün süreçlerinin toplulukların konuşma dilleri üzerindeki etkisi dilbilim literatüründe geniş bir yer tutmaktadır. Uriel Weinreich'in (1953) Languages in Contact ve Einar Haugen'ın (1950) temas dilbilimi üzerine geliştirdiği teorik

çerçeveler, farklı dil çevrelerinde yaşayan azınlık veya diaspora topluluklarının dillerinde meydana gelen değişim, korunma ve ödünçleme süreçlerini açıklamakta temel kaynak sayılmaktadır. Joshua Fishman (1991), dil ile toplumsal ve kültürel kimlik arasındaki kırılmaz bağı vurgulayarak, coğrafi olarak ana vatandan kopan toplulukların kimliklerini koruma içgüdüsüyle ana dillerine ve ağız özelliklerine tutunduklarını ifade eder. Lars Johanson'ın (2002) Türk dillerinde temas ve yapısal etkileşimler üzerine yürüttüğü çalışmalar da sürgün ve göç tecrübesi yaşayan Türk topluluklarının dil yapılarını analiz etmede önemli kuramsal dayanaklar sunmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin 1944 yılında Ahıska, Batum ve çevresinden Orta Asya'ya gerçekleştirdiği zorunlu göçler ve sürgün politikaları, Türk topluluklarının dilsel durumunu doğrudan etkilemiştir. Karadeniz Bölgesi'nden (Rize-Batum hattından) Orta Asya coğrafyasına (Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan vb.) sürülen Karadeniz Türklerinin dil durumları, Nevzat Özkan'ın (2002) Türk Dilinin Yurt Dışındaki Kolları adlı çalışmasında ve yurt dışındaki Türk varlığını konu edinen araştırmalarda genel hatlarıyla ele alınmıştır. Ancak, Kırgızistan gibi Kırgızca (Kıpçak grubu Türk lehçesi) ve Rusça (Slav dili) gibi tamamen farklı dil ve lehçe yapılarının egemen olduğu çok dilli (multilingual) bir ortamda yaklaşık seksen yıldır yaşayan Karadeniz Türklerinin konuşma dili üzerine yapılan spesifik saha çalışmaları ve betimsel alan araştırmaları oldukça sınırlı düzeyde kalmıştır.

Mevcut literatür incelendiğinde, Türkiye'deki Karadeniz/Kuzeydoğu ağızları üzerine oldukça zengin bir kütüphane bulunmasına karşın; sürgün sonrasında Kırgızistan'ın Oş ili Kökcar köyü gibi kapalı yerleşim alanlarında yaşayan Karadeniz Türklerinin güncel ağız yapısını fonetik (ses bilgisi) ve morfolojik (şekil bilgisi) düzeyde bütüncül bir yaklaşımla, birinci elden derlenen saha verilerine dayanarak inceleyen çalışmaların eksikliği dikkat çekmektedir. Bu çalışma, hem Kuzeydoğu Anadolu ağızlarının sınır ötesi diasporadaki tarihî ve yapısal sürekliliğini belgelemesi hem de uzun süreli dil temasının (Kırgızca-Rusça) ağızın çekirdek gramer yapısı üzerindeki sınırlarını göstermesi bakımından ilgili literatürdeki bu boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

ARAŞTIRMANIN MODELİ

Bu araştırma, nitel araştırma yöntemleri esas alınarak yürütülmüştür. Çalışmada Kırgızistan'ın Oş ilinde yaşayan Karadeniz Türklerinin konuşma dili doğal kullanım bağlamında incelenmiş; elde edilen dil verileri ses bilgisi ve şekil bilgisi bakımından değerlendirilmiştir. Araştırmada herhangi bir deneysel işlem uygulanmamış, veriler konuşurların doğal konuşma ortamlarında derlenmiştir.

Araştırmanın temel amacı, Karadeniz Türklerinin konuşma dilinde korunan fonetik ve morfolojik özellikleri belirlemek, bu özellikleri Türkiye Türkçesi ile Kuzeydoğu Anadolu ağızları çerçevesinde karşılaştırmalı olarak değerlendirmek ve uzun süreli dil temasının ağız üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır.

Araştırma Sahası

Araştırmanın saha çalışması, Kırgızistan'ın Oş iline bağlı Kökcar Köyü'nde gerçekleştirilmiştir. Bu yerleşim birimi, 1944 sürgününden sonra Kırgızistan'a yerleştirilen Karadeniz Türklerinin yoğun olarak yaşadığı yerleşim alanlarından biridir. Araştırma sahasının belirlenmesinde topluluğun tarihî sürekliliğini koruması, günlük yaşamda ana dil kullanımının devam etmesi ve ağız özelliklerinin canlı biçimde gözlemlenebilmesi temel ölçütler olarak dikkate alınmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, Kökcar Köyü'nde yaşayan elli kaynak kişi oluşturmaktadır. Kaynak kişiler belirlenirken ağız özelliklerini mümkün olduğunca doğal biçimde yansıtabilecek bireylerin seçilmesine özen gösterilmiştir. Bu kapsamda özellikle ileri yaş grubundaki, yaşamının büyük bölümünü aynı yerleşim yerinde geçirmiş, ana dili olarak günümüz Karadeniz Bölgesi'nde yaşayan Karadeniz Türklerinin ağızını kullanan bireyler tercih edilmiştir.

Katılımcıların önemli bir kısmı okuryazar olmayan ya da ilkokul düzeyinde eğitim almış bireylerden oluşmaktadır. Böylece standart Türkiye Türkçesi, Kırgızca ve Rusçanın eğitim yoluyla oluşturabileceği etkilerin en aza indirilmesi amaçlanmıştır. Katılımcılar arasında kadın ve erkek ayrımı gözetilmeksizin herkese yer verilmiş, farklı yaş gruplarından bireylerin konuşmaları kayıt altına alınarak dil verilerinin çeşitliliği artırılmıştır.

Veri Toplama Süreci

Araştırmanın verileri, yüz yüze gerçekleştirilen görüşmeler sırasında dijital ses kayıt cihazı kullanılarak elde edilmiştir. Görüşmelerde konuşmacıların günlük yaşam, aile yapısı, gelenekler, sürgün anıları, tarım, hayvancılık, düğün, cenaze ve mutfak kültürü gibi konular hakkında serbest konuşmaları teşvik edilmiştir. Böylece doğal konuşma örneklerinin elde edilmesi amaçlanmıştır.

Toplanan ses kayıtları daha sonra Türk Dil Kurumunun transkripsiyon sistemi esas alınarak yazıya aktarılmıştır. Yazıya aktarma sürecinde yalnızca standart sesler değil, ağıza özgü yarı kalın, yarı ince, uzun ve ikincil uzun ünlüler ile farklı ünsüz özellikleri de özel transkripsiyon işaretleri kullanılarak gösterilmiştir. Bu yaklaşım, ağız özelliklerinin doğru biçimde belgelenmesini sağlamıştır.

Verilerin Analizi

Elde edilen dil verileri fonetik ve morfolojik olmak üzere iki temel başlık altında incelenmiştir. Fonetik incelemede ünlü ve ünsüz sistemleri, ünlü uyumu, ünlü değişimleri, ünsüz düşmesi, ünsüz benzeşmesi, tonlulaşma, tonsuzlaşma, hece kaynaşması ve uzun ünlü oluşumları değerlendirilmiştir.

Morfolojik incelemede ise isim ve fiil çekim ekleri, çokluk ekleri, iyelik ekleri, hâl ekleri, zaman ve kip ekleri, kişi ekleri ile yapım eklerinin kullanımı incelenmiş; elde edilen bulgular Türkiye Türkçesi ve Kuzeydoğu Anadolu ağızlarıyla karşılaştırılmıştır. Analiz sürecinde yalnızca farklılıklar değil, ortak dil özellikleri de değerlendirilerek ağız yapısının genel karakteri ortaya konulmuştur.

Geçerlik ve Güvenirlik

Araştırmanın bilimsel güvenilirliğini artırmak amacıyla veri toplama, yazıya aktarma ve analiz analiz süreçleri birbirini tamamlayacak şekilde planlanmıştır. Tüm konuşmalar özgün ses kayıtlarına dayanılarak çözümlenmiş, transkripsiyon sürecinde Türk Dil Kurumunun ağız araştırmalarında kullanılan işaret sistemi esas alınmıştır. Bulgular, yalnızca tekil örneklerle değil, farklı konuşmacılardan elde edilen benzer kullanımlar dikkate alınarak değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır.

Araştırmada ulaşılan sonuçlar, Anadolu ağızları üzerine yapılmış önceki çalışmalarla karşılaştırılmış; benzerlikler ve farklılıklar tarihî Türk lehçeleri, ağız bilimi ve dil teması kuramı çerçevesinde açıklanmıştır. Bu yaklaşım, araştırmanın hem iç tutarlılığını hem de dış geçerliğini güçlendirmektedir.

BULGULAR

Ses Bilgisi Özellikleri

Kırgızistan'ın Oş ili Kökcar köyünde yaşayan Karadeniz Türklerinin konuşma dili, fonetik bakımdan Türkiye Türkçesinin standart yazı dilinden ayrılan birçok özelliği bünyesinde barındırmaktadır. Araştırma kapsamında incelenen konuşma metinleri, ağızda tarihî Türkçeden gelen bazı ses özelliklerinin korunduğunu, bunun yanında uzun süreli göç ve çok dilli çevrenin etkisiyle yeni fonetik gelişmelerin ortaya çıktığını göstermektedir. Özellikle ünlü sistemi bakımından görülen çeşitlilik, ağız yapısının en belirgin özelliklerinden biridir.

Ünlü Sistemi

Araştırmada elde edilen veriler, Karadeniz Türklerinin konuşma dilinde standart Türkiye Türkçesinde bulunmayan ara ünlülerin ve uzun ünlülerin aktif olarak kullanıldığını göstermektedir. Transkripsiyon metinlerinde á, ä, å, é, è, í, ó, ú gibi ara ünlüler sıkça görülmektedir. Bu durum, ağızda artikülasyon özelliklerinin büyük ölçüde korunduğunu göstermektedir.

Bu ünlüler özellikle hızlı konuşma sırasında ortaya çıkmakta ve konuşma dilinin doğal akışını yansıtmaktadır. Standart Türkiye Türkçesinde tek bir ünlüyle ifade edilen bazı seslerin, Karadenizli Türklerin ağızda ara sesler biçiminde telaffuz edilmesi, ağız yapısının karakteristik özelliklerinden biri olarak değerlendirilebilir. Karadenizli Türklerin dilinde tespit edilen uzun ara ünlüler şu şekildedir.

á sesi: Kalınlık ve incelik bakımından ara özellikler taşıyan geniş ve düz bie seslidir. /a/ ve /e/ sesleri arasında yer alan orta damak seslisidir. a-e ve e-a sesleri arasında değişimi göstermektedir (Ercilasun, 1983).

ä sesi: Yarı kalın, geniş bir seslidir. Bu sesli g,ğ,k seslerinin etkisiyle ä' ye dönüşmüştür. Normal e'den daha uzundur.

ā sesi: Normal bir seslinin süresinden daha uzun veya normal uzunluktaki iki seslinin süresini içine alan seslilere uzun sesli denir. Bölgemizdeki Karadeniz Ağızında -y ve -p ünsüzlerinin önündeki bütün a'lar istinasız uzun ā şeklindedir. r,ğ,h, gibi ünsüzlerin erimesi ve düşmesi sonucu da uzun sesli karşımıza çıkmaktadır (Vural ve Böler, 2017).

é sesi: Düz, yarı, geniş ince bir seslidir. i ve e arasında bir sestir. İlk ve ikinci hecelerde olmak üzere kök hecede yer alır. Boğumlama noktası -i ve -e arasından bulunan -e sesine kapalı e denir. Kapalı e ön ve iç seslerde olmak üzere hep kök hecede bulunur (Vural ve Böler, 2017).

ó sesi: o ile ö sesleri arasında kalan bir seslidir. Bu sesli ön damak seslisi olan ö ile arka damak seslisi olan o' nun arasında kalınlaşmış bir ö ya da incelmış bir o şeklinde ifade edilir (Kürüm, 2021).

ú sesi: u ile ü arasında yer alan dar, yarı kalın, yarı ince bir seslidir.

û sesi: ü ile i arası bir seslidir. Genellikle kelimenin ikinci veya üçüncü hecelerinde yer almaktadır. Karadeniz Türklerinin dilinde karakteristik bir sesli harf gibidir. Günlük yaşamda konuşma dilinde sıkça yer verilir.

Uzun Ünlüler

İncelenen konuşmalarda uzun ünlüler dikkat çekici ölçüde korunmuştur. Bunların bir kısmı tarihî uzunlukların devamı niteliğinde iken, önemli bir kısmı ise ünsüz düşmeleri sonucunda meydana gelen ikincil uzunluklardan oluşmaktadır. Özellikle /ğ/, /h/, /k/, /y/ gibi ünsüzlerin erimesi sonucunda önceki ünlünün uzadığı görülmektedir. Bu özellik Karadeniz ağzlarının önemli fonetik karakterlerinden biridir.

Bu örnekler, uzun ünlülerin yalnızca ses olaylarının sonucu olmadığını; aynı zamanda ağız kimliğini belirleyen temel fonetik göstergelerden biri olduğunu ortaya koymaktadır.

Ünlü Uyumu

Araştırmada büyük ünlü uyumunun genel olarak korunduğu görülmekle birlikte, bazı eklerde şimdiki zaman eki, öğrenilen geçmiş zaman eki, duyulan geçmiş zaman eki, gelecek zaman eki, belirtme hali eki, ilgi eki, iyelik ekleri gibi eklerde uyumun bozulduğu örnekler tespit edilmiştir.

Örneğin;

* altunları

* açluktan

* vurdi

* öldi

* acisine

* varmış

biçimlerinde Türkiye Türkçesindeki ünlü uyumundan farklı kullanımlar görülmektedir.

Bu farklılıkların ortaya çıkmasında üç temel etken bulunmaktadır:

* tarihî ağız özelliklerinin korunması,

* konuşma dilinin doğal ses gelişmeleri,

* Kırgızca ve Rusçanın dolaylı etkisi.

Bununla birlikte, örneklerin büyük çoğunluğunda ünlü uyumu sisteminin korunmuş olması, ağız yapısının tarihî sürekliliğini devam ettirdiğini göstermektedir.

Ünsüz Düşmesi

Bazı ünsüzlerin eriyip gitmesi veya söyleniş zorluğundan ileri gelmek üzere, doğrudan doğruya düşmesi Türkçenin tarihi gelişimleri içerisinde de önemli bir yer tutan ve bugün Anadolu ağzlarında da ve günlük konuşma dilimizde de azımsanmayacak kadar geniş ölçüde yer tutan fonetik bir hadisedir (Günay, 1978). Karadeniz Türklerinin konuşma dilinde en sık görülen fonetik olaylardan biri ünsüz düşmesidir.

Özellikle; ünsüzlerinin kelime içinde zayıflayarak kaybolduğu belirlenmiştir. Bu durum aşağıdaki örneklerde açık biçimde görülmektedir

* **ğ**: Karadenizli Türklerin dilinde –ğ ünsüzünün düşmesi, erime veya bu ünsüzü söyleme zorluğundan kaynaklı olarak düşmeye uğramaktadır. Bu ünsüz çoğunlukla iki ünsüz arasında düşmektedir ve ikiz seslinin meydana gelmesine sebep olmaktadır (Ercilasun, 1984).

yapıldını ‘yapıldığı’ , çoaldiler ‘çoğaldılar, bilmediü ‘bilmediği’

* **h**: . Genellikle düşmeye son hecede rastlanmakla beraber yerini ikiz sesliye bırakır.

allağ ‘allah vb. şeklindedir.

* **y**: Karadenizli Türklerin dilinde da /y/ ünsüzü dayanıksız olup düşmüştür.

ortaa ‘ortaya, öle ‘öyle’, böle ‘böyle’ vb. şeklindedir.

* **k**: Karadenizli Türklerin dilinde kelime içindeki /k/ ünsüzü düşmesine bazı örneklerde rastlanmaktadır.

yodi ‘yok idi vb. şeklindedir.

* **l**: Karadenizli Türklerin dilinde söyleniş zorluğundan kaynaklı olarak /l/ ünsüzü düşmektedir.

boşattım ‘boşalttım vb. şeklindedir.

Şimdiki Zaman Ekleri

Fiil çekimlerinde şimdiki zaman ekleri bakımından dikkat çekici farklılıklar bulunmaktadır.

Türkiye Türkçesinde kullanılan -yor eki yerine aşağıdaki biçimler görülmektedir:

-i , –yir , – yer şimdiki zaman için kullanılan eklerdir.

Ses Bilgisi Bulgularının Değerlendirilmesi

Araştırma bulguları, Kırgızistan’da yaşayan Karadeniz Türklerinin konuşma dilinin fonetik bakımdan güçlü bir tarihî süreklilik sergilediğini göstermektedir. Uzun ünlülerin korunması, ara ünlülerin varlığı, ünsüz düşmeleri ve şimdiki zaman eklerindeki farklılaşmalar, ağız yapısının standart Türkiye Türkçesinden ayrılan başlıca özelliklerini oluşturmaktadır.

Bununla birlikte, bu özelliklerin büyük bölümü Kuzeydoğu Anadolu ağızlarıyla ortaklık göstermektedir. Bu durum, sürgün sonrasında yaklaşık seksen yıl boyunca farklı bir coğrafyada yaşanmasına rağmen konuşma dilinin temel fonetik yapısını büyük ölçüde koruduğunu göstermektedir. Kırgızca ve Rusça’nın etkisi ise daha çok sınırlı ses değişimleri ve bazı kelime düzeyindeki uyarlamalarla kendini göstermekte; ağız sisteminin çekirdek fonolojik yapısını belirgin biçimde değiştirmemektedir.

ŞEKİLBİLGİSİ BULGULARI

Kırgızistan’ın Oş ili Kökcar köyünde yaşayan Karadeniz Türklerinin konuşma dili, şekil bilgisi bakımından Türkiye Türkçesiyle büyük ölçüde ortak özellikler taşımaktadır. Bununla birlikte, uzun yıllar farklı bir coğrafyada yaşamış olmanın etkisiyle bazı çekim eklerinde, fiil yapılarında ve ek varyantlarında ağıza özgü kullanımlar gelişmiştir. İncelenen metinlerde isim ve fiil çekim

sisteminin genel Türk dili yapısını koruduğu; ancak konuşma dilinin doğal gelişimi doğrultusunda fonetik değişimlerin morfolojik yapılara da yansıdığı görülmektedir.

İsim Çekim Ekleri

Araştırma verileri, isim çekim sisteminin Türkiye Türkçesiyle büyük ölçüde paralellik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Yalın, belirtme, yönelme, bulunma ve ayrılma hâl ekleri düzenli biçimde kullanılmaktadır. Ancak bazı örneklerde eklerin ses uyumuna bağlı olarak farklılaştığı ve konuşma dilinin etkisiyle fonetik varyantların ortaya çıktığı görülmektedir.

Belirtme hali ekinde, Karadenizli Türklerin dilinde, /i/'leşmeden kaynaklı ekin kalın sesli sözcüklere düz-darince sesli şekliyle geldiği örnekler çokça görülmektedir

baş sağlığı 'baş sağlığı', tatlılıkları 'tatlılıkları', oğlu 'oğlu vb. şeklindedir.

Karadenizli Türklerin dilinde, kalın sesli kelimelere, bulunma hal eki ince sesli haliyle eklenmiştir. okulda 'okulda', yaşımda 'yaşımda', sınıfta 'sınıfta' vb. şeklindedir.

Özellikle ilgi (genitif) ve yönelme hâli eklerinde ses düşmesi, ünlü daralması ve ek birleşmeleri dikkat çekmektedir. Bu farklılıklar, şekil bilgisindeki değişimin bağımsız bir süreçten ziyade fonetik gelişmelerin sonucu olduğunu göstermektedir.

Karadenizli Türklerin dilinde, yönelme hali eki ile kelimenin ortasında yer alan /ğ/ ünsüzü düşerek kelimenin seslisi ile yönelme hali eki yan yana gelerek ikiz ünlü oluşturur. yaprağ 'yaprağa', çobanlığ 'çobanlığa', almağ 'almaya' vb. şeklindedir.

Çokluk Ekleri

İncelenen konuşma metinlerinde çokluk eki genel olarak -lar/-ler biçiminde kullanılmaktadır. Ancak ekin seçimi zaman zaman büyük ünlü uyumundan sapabilmektedir. Bu durum özellikle hızlı konuşma ve kalıplaşmış ifadelerde daha belirgin hâle gelmektedir.

okiller 'okullar', kavanozlere 'kavanozlara', bidonlere 'bidonlara', tavuklerim 'tavuklarım'

Çokluk ekinin görevinde herhangi bir değişiklik görülmemiş, yalnızca ses yapısına bağlı biçimsel farklılaşmalar tespit edilmiştir. Bu özellik, morfolojik sistemin işlevini korurken fonetik yapının değişebildiğini göstermektedir.

İyelik Ekleri

İyelik ekleri bakımından Karadeniz Türklerinin konuşma dili Türkiye Türkçesiyle büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Birinci, ikinci ve üçüncü kişi iyelik ekleri işlevlerini korumaktadır. Bununla birlikte bazı örneklerde eklerin ünlü yapısında yuvarlaklaşma, ünsüz düşmesi veya ek kısalması görülmektedir.

oğlum 'oğlum', parmağım 'parmağım', kaşım 'kaşım', ayagum 'ayağım', çocuğum 'çocuğum', oğlu 'oğlu'.

Fiil Çekim Ekleri

Araştırma kapsamında fiil çekim sistemi ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bulgular, fiil çekimlerinin büyük ölçüde Türkiye Türkçesiyle ortak olduğunu; ancak özellikle şimdiki zaman, geniş zaman ve görülen geçmiş zaman eklerinde ağıza özgü varyantların bulunduğunu göstermektedir.

Doğu Grubu ağızlarında şimdiki zamanı karşılamak için sesli ve ünsüz yapıları bakımından birbirinden farklı ekler kullanılmaktadır (Karahana, 1997). Bunlardan /-i/ ve /-yir/ Karadenizli Türklerin kullandığı başlıca şimdiki zaman eklerindendir. Bu eklerin yapısında bulunan –r ünsüzü düşmüş ve ek, ünsüzle biten sözcüklere /-i/, sesliyle biten sözcüklere ise /-yi/ şeklinde kullanılmıştır.

Örneğin: bili ‘biliyor’, : aglayi ‘ağlıyor’, yaşayir ‘yaşıyor’ vb. şeklindedir.

Şimdiki zaman eki, araştırmanın en dikkat çekici morfolojik bulgularından biridir. Standart Türkiye Türkçesinde kullanılan -yor eki yerine -i, -yi, -ay ve benzeri biçimlerin kullanılması, Karadeniz ağızlarının karakteristik özelliklerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

Karadenizli Türklerin dilinde geniş zaman çokluk 1. şahıs çekiminde kip ve şahıs ekleri ince sesli ve kalın sesli fiillere genellikle şu şekillerde eklenmektedir.

yaparik ‘yaparız’ çağırık ‘çağırınız’ giderik ‘gideriz’ vb. şeklindedir.

Bilindiği üzere Kuzeydoğu Grubu (Trabzon ve Rize’nin bir bölümü) ağızlarının en önemli özelliklerinden biri çokluk 1. şahıs ekinin /-uk/ şeklinde kullanılmasıdır (Karahana, 1997).

-aruk: yaparuk ‘yaparız’.

-erük: giderük ‘gideriz’

-uruk: aluruk ‘alırız’.

Kip ve Kişi Ekleri

Fiil kipleri bakımından emir, istek, gereklilik ve görülen geçmiş zaman eklerinin düzenli biçimde kullanıldığı belirlenmiştir. Emir kipinde kısa ve yalın yapıların tercih edilmesi, konuşma dilinin doğallığını yansıtmaktadır. Özellikle ikinci tekil şahıs emir biçimlerinde ek kullanılmaksızın kurulan yapılar dikkat çekmektedir.

Kişi ekleri ise Türkiye Türkçesiyle büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Bununla birlikte bazı örneklerde şahıs eklerinin fonetik nedenlerle kısaldığı veya ses değişimine uğradığı görülmektedir.

Yapım Ekleri

Metinlerde isimden isim, isimden fiil, fiilden isim ve fiilden fiil yapan eklerin aktif olarak kullanıldığı belirlenmiştir. Yapım ekleri bakımından Türkiye Türkçesiyle önemli ölçüde ortaklık bulunmakla birlikte, bazı kelimelerde tarihî Türkçeden gelen yapım biçimlerinin yaşadığı görülmektedir.

+an: Eski Türkçede bağlılık, güçlendirme ve çokluk görevindeki bir ekin Türkiye Türkçesine uzanmış ve köklerle kaynaşarak canlılığını yitirmiş bir ektir. (Korkmaz, 2009: 35). Karadenizli Türklerin dilinde çok az rastlanmaktadır.

oğlan “oğlan” < oğul+an

+İ: İsimden isim ve sıfat türeten ve işlek olmayan bir ektir. Eski Türkçe döneminden beri kullanılmaktadır (Vural ve Böler, 2017) .

+İl / +li / +lu / +lü / +nı / +ni /: Eski Anadolu Türkçesi döneminde isimden isim yapan bu ekin sonundaki –g ünsüzünün düşmesiyle, sesli harfi de yuvarlaştırarak –lu biçiminde yeniden şekillenmiş ve sıfat yapan en işlek eklerden biri haline gelmiştir (Gülsevin, 2010 :118).

kızarıklı 'kızarıklı', 'yaşlı', 'osmanlı' gibi.

-Dır-, -Dur: İki ayrı ettirgenlik ekinin kaynaşmasından oluşan sesli ve ünsüz uyumlarına göre sekiz biçimi bulunmakta ve Türkiye Türkçesinin en işlek ekidir. Oldurma ve yaptırma bildiren bu ek, geçişli fiillere gelir (Korkmaz, 2009: 126). Karadenizli Türklerin dilinde bu ek çoğunlukla yuvarlak sesli şekliyle kullanılmıştır.

yedür 'yedir', evlendürüler 'evlendiriyorlar', girdürüke 'girdirirken' éndürmılar 'indirmiyorlar', êldürmüşler 'öldürmüşler', gırgızdirmi 'girdirmiyorlar'.

-(U)r: Bu ek işlev bakımından –Ar ekiyle görevdeş olup daha işlek bir ektir. Ünsüz ile biten geçişli ve geçişsiz fiil köklerinden anlamlı fiiller türetmiştir.

pişür 'pişir', geçürdüümden 'geçirdiğimden, şaşuridiler 'şaşıyorlardı' (88-XIII), kaçurdiler 'kaçırdılar'

-ş / -ış / -iş / -uş / -üş: Bu ek yapısı bakımından bir isim fiildir. Tek ve çok heceli kök ve gövdelerinden fiilin esas anlamını değiştirmeden yapılan işin tarzını bildiren fiillerdir (Korkmaz, 2009: 106).

görüşmeler 'görüşmeler', konişip 'konuşup' (16-XIX), bölüşmişler 'bölüşmüşler

-(I)l-, (U)l: Kullanım alanı geniş olan edilgenlik ekidir. Genellikle geçişli fiillerden olma ya da yapılma bildiren fiiller türetir (Vural ve Böler, 2017: 126).

görüldüm 'görüldüm', yazılıyor 'yazılıyor', ayrılalı 'ayrılalı', bozuluo 'bozuluyor'

Özellikle günlük yaşam, tarım, hayvancılık ve mutfak kültürüyle ilgili sözcüklerde geleneksel yapımların korunması, söz varlığı ile şekil bilgisi arasındaki güçlü ilişkiyi ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Bu araştırmada elde edilen bulgular, Kırgızistan'ın Oş ili Kökcar köyünde yaşayan Karadeniz Türklerinin konuşma dilinin, yaklaşık seksen yıllık göç ve çok dilli yaşam sürecine rağmen temel fonetik ve morfolojik özelliklerini büyük ölçüde koruduğunu göstermektedir. Bu durum, göç ve dil teması süreçlerinin her zaman dilsel çözülmeye yol açmadığını; topluluğun sosyal yapısı, aile içi iletişim ve kültürel dayanışma gibi etkenlerin dilin korunmasında belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Ses bilgisi bakımından elde edilen bulgular, Karadeniz Türklerinin konuşma dilinde ara ünlüler, uzun ünlüler, ünsüz düşmeleri ve şimdiki zaman eklerine bağlı fonetik değişimlerin sistemli biçimde sürdüğünü göstermektedir. Bu özellikler, Kuzeydoğu Anadolu ağızları üzerine yapılan çalışmalarla önemli ölçüde benzerlik göstermektedir. Özellikle uzun ünlülerin korunması ve ünsüz düşmesine bağlı ikincil uzunlukların görülmesi, tarihî ağız özelliklerinin sürdürülmesi açısından dikkat çekicidir.

Şekil bilgisi bakımından ulaşılan sonuçlar da benzer bir tablo ortaya koymaktadır. İsim çekim sistemi, iyelik ekleri ve fiil çekimlerinin büyük ölçüde Türkiye Türkçesiyle ortak yapısını koruduğu görülmektedir. Bununla birlikte, gramatikal yapı içerisinde ağıza özgü belirgin farklılıklar da tespit edilmiştir. Bu farklılıkların en dikkat çekici örneğini şimdiki zaman çekimi oluşturmaktadır. Türkiye Türkçesinde yaygın olarak kullanılan -yor ekinin yerine -i, -yi, -yir, -ay ve benzeri biçimlerin kullanılması, Karadeniz Türklerinin konuşma dilini standart Türkiye Türkçesinden ayıran temel morfolojik özelliklerden biridir. Ayrıca geniş zamanın birinci çoğul kişi çekiminde -ik ve özellikle Kuzeydoğu Anadolu ağızlarıyla ortaklık gösteren -uk/-ük biçimlerinin kullanılması da bölgesel gramatikal özelliklerin devam ettiğini göstermektedir.

İsim çekiminde görülen farklılıklar ise çoğunlukla eklerin işlevinden ziyade biçimsel özelliklerinde ortaya çıkmaktadır. Belirtme, bulunma ve yönelme hâli eklerinde ünlü uyumunun bozulması, ünlü daralması, yuvarlaklaşma, ünsüz düşmesi ve ek birleşmeleri gibi fonetik süreçlerin gramatikal yapılara yansıdığı belirlenmiştir. Özellikle yönelme hâli ekinde /ğ/ ünsüzünün düşmesi sonucunda meydana gelen yaprağ ‘yaprağa’, çobanlı ‘çobanlığa’ ve almağ ‘almaya’ gibi kullanımlar, fonetik değişimlerin morfolojik biçim üzerinde doğrudan etkili olduğunu göstermektedir.

İyelik eklerinde de Türkiye Türkçesiyle işlevsel benzerlik korunmakla birlikte, eklerin ses yapısında yuvarlaklaşma, ünsüz düşmesi ve ek kısalması gibi ağıza özgü biçimsel farklılıklar görülmektedir. Oğlum ‘oğlum’, parmağım ‘parmağım’, kaşım ‘kaşım’, ayagım ‘ayağım’ ve çocuğum ‘çocuğum’ örnekleri, morfolojik işlevin korunmasına karşın eklerin fonetik biçiminde farklılaşma meydana geldiğini göstermektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Kırgızistan Karadeniz Türkleri ağızında görülen gramatikal farklılıklar, Türkiye Türkçesinden tamamen bağımsız yeni bir gramer sisteminin oluştuğunu göstermemektedir. Aksine, temel gramatikal kategorilerin ve eklerin işlevleri büyük ölçüde korunmuş; farklılıklar daha çok eklerin ses yapısı, varyantlaşması ve belirli fiil çekimlerinde ortaya çıkmıştır. Bu nedenle söz konusu ağız, gramatikal açıdan Türkiye Türkçesi ve özellikle Kuzeydoğu Anadolu ağızlarıyla güçlü bir tarihî ve yapısal süreklilik göstermektedir. Kırgızca ve Rusçayla yaklaşık seksen yıllık temasın bulunmasına rağmen temel isim ve fiil çekim sisteminin korunması, gramatikal yapının söz varlığı ve telaffuz düzeylerine kıyasla daha dirençli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, Kırgızistan’daki Karadeniz Türklerinin tarihî ağız özellikleri ile yeni çevresel etkilerin aynı sistem içerisinde birlikte varlığını sürdürdüğünü göstermesi bakımından önemlidir.

Dilin korunmasında topluluğun sosyal yapısının da önemli rol oynadığı anlaşılmaktadır. Araştırma sahasında aile içi iletişimde ve topluluk içindeki sosyal etkinliklerde Karadeniz Türk ağızının kullanılmaya devam etmesi, dilin kuşaktan kuşağa aktarılmasını kolaylaştırmaktadır. Buna karşılık eğitim, resmî kurumlar ve şehir yaşamında Kırgızca ile Rusça’nın baskın konumu, özellikle genç kuşakların iki veya üç dilli bir iletişim ortamında yetişmesine neden olmaktadır. Bu durum, gelecekte ağız özelliklerinin kullanım alanının daralabileceğine işaret etmektedir.

Bu çalışma, Kırgızistan’daki Karadeniz Türklerinin konuşma dilini ses ve şekil bilgisi açısından bütüncül olarak ele alması ve özgün saha verilerine dayanması bakımından mevcut literatüre katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte araştırma yalnızca Oş ili Kökcar köyündeki konuşurları kapsamaktadır. Gelecekte Kazakistan, Özbekistan ve diğer Orta Asya ülkelerinde yaşayan Karadeniz Türk topluluklarının da benzer yöntemlerle incelenmesi, göç sonrası ağız değişiminin karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesine imkân sağlayacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Destek Bilgisi: Herhangi bir kurum ve/veya kuruluştan destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Yazarlar arasında çıkar çatışması yoktur.

Etik Onayı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi’nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazar(lar)ına aittir.

Etik Kurul Onayı Çalışma kamuya açık ikincil verilerin kullanılmasıyla oluşturulmuştur.

Araştırmacıların Katkı Oranı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- Akar, Ali. (2018). *Türk Dili Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Aksan, D. (2000). *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Banguoğlu, T. (2015). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları
- Buran, A. (2008). *Anadolu Ağızları Üzerine Araştırmalar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2007). *Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Fishman, J. A. (1991). *Reversing Language Shift*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Gülsevin, G. ve Erdoğan B. (2010). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Gazi Kitabevi
- Haugen, E. (1950). The Analysis of Linguistic Borrowing. *Language*, 26(2), 210-231.
- Johanson, L. (2002). *Structural Factors in Turkic Language Contacts*. Richmond: Curzon.
- Karaağaç, G. (2013). *Türkçenin Ses Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları
- Karahan, L. (1996). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1994). *Anadolu Ağızları Üzerine Araştırmalar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2007). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları
- Özkan, N. (2002). *Türk Dilinin Yurt Dışındaki Kolları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Vural, H. ve Tuncay, B. (2017). *Ses ve Şekil Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Thomason, S. G. and Kaufman, T. (1988). *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics*. Berkeley: University of California Press.
- Weinreich, U. (1953). *Languages in Contact*. New York: Linguistic Circle of New York.